

МИСТЕЦЬКА ОСВІТА: ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, МЕТОДИКА

УДК 37:7.038.21 (477)

*Наталія Сулаєва,
м. Полтава*

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті представлені результати дослідження розвитку вітчизняної мистецької освіти з використанням нових підходів щодо виокремлення та введення в науковий обіг понять «формальна» й «неформальна» освіта. Доводиться, що неформальні й формальні ознаки мистецької освіти в українському культурному просторі спостерігаються від найдавніших часів. Наголошується, що первинними є ознаки неформальності мистецької освіти, а формальності вона набуває лише після виникнення державних освітніх закладів. Ґрунтуючись на взаємозалежності й взаємовпливі неформальних і формальних ознак мистецької освіти в Україні, автор виокремлює відповідно три періоди та їхні етапи.

Ключові слова: мистецька освіта, неформальна мистецька освіта; літературне, музичне, образотворче, хореографічне, театральне мистецтва.

Орієнтація педагогічної науки на оновлення системи підготовки педагогів вимагає перегляду підходів до організації навчально-виховного процесу у вищій школі. Одним із них, на нашу думку, є конвергентне поєднання формальної педагогічної освіти майбутніх учителів із неформальною мистецькою освітою. Поняття неформальної мистецької освіти належить до категоріального ряду дефініцій, які описують явище неперервної професійної підготовки в поєднанні формальної, неформальної та інформальної освіти. Неформальна мистецька освіта в системі професійної підготовки вчителя розглядається як добровільна мистецька діяльність особистості, що здійснюється поза формальним навчанням у вищому педагогічному закладі освіти,

реалізується здебільшого в художньо-творчих колективах і не супроводжується видачею диплома офіційного зразка. Метою цієї освіти є стимулювання особистісно-професійного розвитку майбутніх учителів шляхом задоволення їхніх соціокультурних і освітньо-професійних потреб. Ця мета конкретизується в завданнях духовного, соціального й мистецького розвитку, що передбачає активізацію творчого потенціалу особистості, гармонізацію психоемоційного й фізичного стану студента, розвиток неповторної індивідуальності учасника художньо-творчого колективу, узагальнення життєвого досвіду та співвідношення його з системою цінностей, які історично склалися в державі та сучасному молодіжному середовищі, активне й діяльне засвоєння різних видів мистецтва та прогнозування можливостей їх використання в професійних ситуаціях, виховання національної свідомості, формування навичок продуктивного проведення вільного часу.

Аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел засвідчує, що в теорії й практиці вищої освіти акумульовано значний досвід, який може стати основою модернізації й удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів: визначено домінантні ознаки стратегій професійної підготовки фахівців із позиції нової філософії освіти (В. Андрущенко, Г. Васянович, І. Зязюн, О. Карпов, В. Кудін, Н. Ничкало, О. Рудницька); досліджено перспективи розвитку неперервної освіти й освіти дорослих (Н. Абашкіна, Б. Гершунський, С. Гончаренко, А. Городецька, Т. Десятов, Л. Кравченко, А. Лігоцький, Л. Пуховська); обґрунтовано теоретико-методологічні засади використання різних видів мистецтва у формуванні професійних компетентностей студента (С. Дем'янчук, О. Лобач, О. Локарева, О. Олексюк, О. Рудницька, В. Титаренко, О. Федій, О. Шевнюк); висвітлено різні аспекти неформальної освіти (В. Александров, О. Асмолов, Т. Білобровко, С. Болтівець, Г. Буданова, В. Давидова, В. Лешер, Л. Лук'янова, С. Коваленко, С. Мирвода, Н. Ничкало, О. Огієнко, А. Фоміна, А. Щетініна, Є. Ямбур). Проте, в цих роботах недостатньо уваги приділено неформальній мистецькій освіті як педагогічному явищу, котре має надзвичайно потужний потенціал, зокрема, в системі професійної підготовки майбутніх учителів.

Підгрунтям для упровадження неформальної мистецької освіти в систему професійної підготовки учителів має стати дослідження її природності й традиційності для становлення й розвитку особистості в українському культурному просторі. Тому метою статті є: на основі ретроспективного аналізу наукових джерел довести природність упровадження неформальної мистецької освіти в навчально-виховний процес вищих педагогічних закладів освіти України.

Джерельною базою дослідження стала інформація про архетипи й артефакти неформальної мистецької освіти, почерпнута з наукових досліджень щодо історичних витоків культури українського народу (В. Балушок, С. Грица, Д. Козак, Г. Лозко), становлення культурно-освітньої діяльності українців (В. Борисенко, Я. Ісаєвич, Н. Кукса, І. Мицько), розвитку української літератури (Н. Гудзій, М. Зеров, В. Німчук, І. Франко), генези музичного мистецтва (О. Дей, А. Іваницький, Г. Нудьга, Ю. Ясіновський), витоків образотворчого мистецтва (В. Александрович, А. Русяєва, Г. Скрипник), розвитку хореографічного (А. Гуменюк, І. Задорожний, В. Купленік) та театрального (О. Красильников, Р. Пилипчук, Ю. Станішевський, Л. Махновець) мистецтв, становлення художніх ремесел (В. Крапівін, М. Скаржинська, М. Чмихов).

Наукове осмислення процесів зародження й розвитку мистецької освіти здійснювалося на основі нової термінології, закріпленої в Міжнародній стандартній класифікації освіти (МСКО, 2013 р.) та проекті Національної стандартної класифікації освіти (НСКО, 2014 р.), – формальна й неформальна освіта, застосування якої створює своєрідну зону переходу від традиційної педагогічної теорії до сучасних освітніх концепцій.

В основу дослідження покладено авторське положення про мистецьку освіту як феномен духовного життя народу, яка, розвиваючись упродовж тисячоліть, в умовах мистецько-освітньої діяльності, що мала неформальний характер, почала набувати ознак формальної з моменту встановлення державних форм її надання (включення до змісту навчання мистецького компонента та подальше створення спеціальних мистецько-освітніх закладів).

У розвитку мистецької освіти України виділено три основні періоди: від найдавніших часів до середини XVIII ст.; від середини XVIII ст. до доби незалежності – 1991 р.; із 1991 р. до сьогодні. Критеріями для виокремлення цих періодів стали:

- наявність артефактів мистецької діяльності в культурній спадщині народу;
- динаміка розвитку навчальних закладів, що надавали мистецьку освіту;
- суттєві зміни в системі формальної й неформальної мистецької освіти.

Дослідження мистецької освіти на теренах сьогоденної України першого періоду (від найдавніших часів до середини XVIII століття) здійснювалося з урахуванням п'яти етапів мистецько-освітнього розвитку:

- 1) найдавніші часи – доба давніх слов'ян;
- 2) Київська Русь (IX – перша половина XIII ст.);
- 3) середина XIII – перша половина XV ст.;
- 4) середина XV – перша половина XVI ст.;
- 5) середина XVI – перша половина XVIII ст.).

Аналіз артефактів із найдавніших часів свідчить, що процес передачі життєвого досвіду від покоління до покоління відбувався в умовах самотньої культуровідповідної й природовідповідної діяльності, яка носила ознаки неформальної освіти. Мистецтво як невід'ємний компонент загальної культури народу було джерелом, що давало змогу реалізувати освітньо-виховні функції суспільства.

Інтенсивний розвиток мистецтва в часи Київської Русі (IX – XIII ст.) зумовив підвищення уваги до передачі навичок мистецької діяльності та виникнення спеціальних закладів для навчання мистецтву (музичних центрів, дворів деместиків, осередків для навчання майстрів розпису, скульптури, гравюри, «проникнення» мистецьких дисциплін у школи «книжного вчення», монастирські та жіночі школи, заклади грамоти), котрі функціонували паралельно з неофіційними формами передачі досвіду художньої дії.

Політичний, економічний та етнокультурний розвиток Русі XIII – першої половини XV ст. вплинув на поглиблення конфесійного характеру тієї складової мистецької освіти, що

підтримувалася державою. Історико-культурні зміни на межі XV – XVI ст. спричинили поступальний розвиток мистецтва, що в свою чергу стало поштовхом до утвердження передачі досвіду мистецької діяльності в умовах домашнього навчання, котре мало неформальний характер. Водночас відбувалося становлення музичної (в парафіяльних школах навчали костьольному співу та безлінійному кулізм'яному нотопису) та зародження літературної (при церквах і монастирях опановували основи літератури та книгописання) освіти в навчальних закладах, що співзвучно формальному навчанню.

У середині XVI – першій половині XVIII ст. спостерігається новий рівень розвитку мистецької освіти. Вона мала неформальний характер (передача досвіду мистецької діяльності в домашньому вихованні, у цехах майстрів, у процесі приватних занять при магнатських і шляхетських дворах). Навчальна, виховна та комунікативна функції мистецької освіти на цьому етапі доповнено дослідницько-етнографічною (збирання та записування українських пісень і дум, створення та розповсюдження пісень-романсів, поєднання в народному музикуванні гри на слух і з нот), а також суттєво розширюється її освітньо-виховний потенціал. Поступальним розвитком відзначається літературна, музична, театральна освіта, яка надавалася в Острозькій, Києво-Могилянській академіях, Луцькому єзуїтському й Київському колегіумах і братських школах. У країні зароджується спеціальна підготовка майбутніх учителів, яка, окрім основних дисциплін, містить і мистецький компонент (нотний спів, церковна музика, малювання, поетичне мистецтво, вище красномовство).

Отже, ретроспективний аналіз розвитку мистецтва та становлення мистецької освіти на території України від найдавніших часів до середини XVIII ст. дав змогу констатувати, що цей період характеризується домінуванням мистецької освіти, котра мала неформальний характер, і функціонуванням незначної кількості професійних мистецьких закладів, що є свідченням започаткування мистецької освіти, яка згодом визначилася як формальна.

Вивчення мистецької освіти другого періоду – від середини XVIII століття до 1991 р. дозволило виокремити в її становленні два етапи:

- 1) від середини XVIII ст. до 20-их рр. XX ст.;
- 2) від 20-их рр. XX ст. до 1991 р.

Перший етап визначається утвердженням в умовах тотального нищення українськості неформальної передачі вітчизняних мистецьких надбань і розквітом самобутнього мистецтва, що стало потужним джерелом для збереження національної ідентичності українського народу. Якісне вдосконалення неформальної мистецької освіти виявляється в діяльності видатних особистостей, що здобули освіту в формальних навчальних закладах (Києво-Могилянській академії, Харківському колегіумі, Київській, Львівській і приватних музичних школах, Київському, Харківському, Одеському музичних училищах, Львівському музичному інституті А. Нементорської, консерваторіях у Києві, Одесі, Харкові, Харківській художній школі, Київському художньому училищі, Львівській загальнопромисловій школі рисунка та моделювання тощо). На цьому етапі виразно відстежується вплив формальної мистецької освіти на неформальну.

Дослідно-етнографічний досвід митців минулого періоду та оновлення підходів до увічнення народної спадщини дозволив збагатити високопрофесійне українське мистецтво, зокрема, ввести народну музику в опери, оперети, симфонії, створити на її основі хорові композиції (М. Лисенко, М. Леонтович, С. Людкевич, О. Маркович, П. Ніщинський, П. Сокальський, К. Стеценко), використати найкращі зразки усної народної творчості в літературних творах (М. Гоголь, Є. Гребінка, Г. Квітка-Основ'яненко, Леся Українка, М. Шашкевич, Т. Шевченко), включити хореографічні композиції в постановки опер і вистав (В. Верховинець, Х. Ніжинський, М. Соболь).

У професійній підготовці вчителів спостерігається суттєве збагачення мистецького компонента, що був складовою як навчальної (засвоєння дисциплін «Огляд народної і дитячої літератури», «Дитячі типи в літературі й живопису», «Ручна праця», «Мистецтво як фактор позашкільної освіти», «Графічне мистецтво з графічними вправами», «Тонічне мистецтво з практичними вправами», «Теорія та історія музики і співів» тощо), так і позанавчальної діяльності студентів в образотворчих, музичних, драматичних і літературних студіях.

Аналіз мистецького життя України 1920 – 1991 рр. дозволив простежити шлях від національного злету з мирним співіснуванням течій марксистського й немарксистського, академічного

та популярного, народного й професійного спрямування до організаційно-функціональної уніфікації різних видів мистецтва. В означений період відбувається поступальний розвиток формальної мистецької освіти, що проявляється в збереженні існуючих і відкритті нових спеціальних мистецьких навчальних закладів, уведенні відповідних дисциплін до навчальних планів вищих педагогічних навчальних закладів та «офіційної» неформальної мистецької освіти, котра надавалася в умовах розгалуженої мережі самодіяльних художньо-творчих колективів.

Водночас нарощування ідеологічних впливів КПРС позбавляло український народ можливості збереження, розвитку й передачі молодому поколінню національних мистецьких здобутків, фізично й морально нищило значну кількість талановитих, непересічних особистостей, гальмувало розвиток культури України. Тому поряд із санкціонованими формами мистецько-освітньої діяльності функціонували мистецькі об'єднання (спілки, групи, клуби), дисидентські рухи, які характеризувалися неформальною формою передачі досвіду мистецької діяльності.

Отже, мистецьке життя України другої половини XVIII ст. – 1991 р. характеризується тим, що неформальна мистецька освіта продовжує традиції збереження духовного досвіду українського народу, а інтенсивний розвиток формальної мистецької освіти відбувається в умовах ідеологізації української культури.

Глобалізаційні процеси, починаючи від 1991 р. до сьогодні, суттєво вплинули на розвиток мистецької освіти в Україні. В умовах становлення полікультурного поля мистецько-освітнього простору нашої держави паралельно з абстрактною універсалізацією мистецтва відбувається відродження самобутньої мистецької спадщини українського народу, збагачення мистецького компонента формальної й неформальної мистецької освіти країнами вітчизняними зразками музичних, хореографічних, літературних, образотворчих, театральних та інших художніх творів.

Важливою складовою міжнародної діяльності України в царині мистецтва є співпраця з країнами, неформальна освіта в яких вже понад півстоліття перебуває в колі важливих стратегічних завдань освітньої політики (Данія, Ізраїль, Канада, Нідерланди, Норвегія, США, Фінляндія, Швеція).

Означений період характеризується входженням України в Європейську асоціацію установ вільного часу дітей і молоді (European Association for Leisure Time Institutions of Children and Youth, EAICY), участю в зарубіжних проектах із надання неформальної освіти («Новий подих культури: спадщина, наповнена життям мистецтва», «Молодь у дії»), розробкою програм розвитку неформальної освіти («Школа неформальної освіти: Проект від А до Я», «Вільна школа», «Розвиток інституцій і практик неформальної освіти», «Школа як центр відродження національних ремесел» тощо).

У рамках цієї співпраці зарубіжні колеги відзначають високий рівень результатів мистецької діяльності художньо-творчих колективів вищих педагогічних навчальних закладів, учасники яких отримують у них неформальну мистецьку освіту. Посутніми досягненнями характеризуються Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Дрогобицький державний педагогічний університет, Кіровоградський державний педагогічний університет імені В. Винниченка й інші. Водночас у зв'язку з недооцінкою поліфункційних можливостей неформальної мистецької освіти майбутніх учителів у художньо-творчих колективах система вітчизняної педагогічної підготовки поступово втрачає позиції в царині мистецько-освітньої діяльності студентів педагогічних ВНЗ поза межами формальної освіти.

Отже, ретроспективний аналіз наукових джерел щодо історичних витоків культури українського народу, становлення культурно-освітньої діяльності українців, розвитку музичного, образотворчого, хореографічного, літературного й театрального мистецтв дає підстави стверджувати, що вітчизняна мистецька освіта пройшла шлях від зародження як такої, що характеризувалася лише неформальними ознаками (із найдавніших часів до доби Київської Русі), превалюванням неформальних ознак над формальними (від періоду Київської Русі до середини XVIII ст.), паралельним співіснуванням неформальних і формальних ознак (друга половина XVIII ст. – 20-і рр. XX ст.), суттєвої переваги формальних ознак над неформальними (від 20-х до 70-х рр. XX ст.) до зародження власне неформальної мистецької освіти

(починаючи з 70-х років ХХ ст. до теперішнього часу). У педагогічній освіті неформальна мистецька освіта характеризується залученням студентів окремих педагогічних ВНЗ до художньо-творчих колективів, що в умовах сьогодення потребує теоретичного й методичного обґрунтування для впровадження неформальної мистецької освіти в систему вітчизняної професійної підготовки майбутніх учителів.

Список використаної літератури

1. Суласва Н. В. Глобалізація та професійна педагогічна освіта / Н. Суласва // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету. – Бердянськ : БДПУ, 2010. – С. 232-240. – (Педагогічні науки. №4).
2. Суласва Н. В. Неформальна музична освіта дорослих в Україні / Н. Суласва // Вісник Черкаського університету : зб. наук. праць. – Черкаси, 2010. – С. 75–80. – (Педагогічні науки. Вип. 183).
3. Суласва Н. В. Підготовка вчителя в педагогічному просторі неформальної мистецької освіти [Текст]: монографія / Наталія Суласва. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. – 408 с.

Наталія Суласва

РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА УКРАИНЕ

В статье представлены результаты исследования развития отечественного художественного образования с использованием новых подходов в контексте выделения и введения в научный оборот понятий «формальное» и «неформальное» образование. Доказывается, что неформальные и формальные признаки художественного образования в украинском культурном пространстве наблюдаются с древнейших времен. Подчеркивается, что первичными являются признаки неформальности художественного образования, последнее приобретает формальность после возникновения государственных образовательных учреждений. Развитие художественного образования на Украине, учитывая взаимозависимость и взаимовлияние неформальных и формальных его признаков, исследуется согласно выделенным автором трем периодам и соответствующим этапам:

- *первый период – от древнейших времен до середины XVIII в. объединяет пять этапов: древнейшие времена – время древних славян (III тысячелетие до н. э. – IX тысячелетие н. э.); период Киевской Руси (IX – середина XIII века), когда художественное образование носило неформальный характер; вторая половина XIII века – первая половина XV века; середина XV века – первая половина XVI века; середина XVI века – первая половина XVIII века – этапы, характеризующиеся превалированием неформальных признаков над формальными;*

- *второй период – от середины XVIII века до эпохи независимости (1991 г.) – включает два этапа: от середины XVIII века – до 20-х годов XX века;*

от 20-х годов XX века до эпохи независимости (1991 г.), когда параллельно сосуществовали неформальное и формальное художественное образование;

• третий период (с 1991 г. по настоящее время) ознаменовался зарождением собственно неформального художественного образования на Украине.

Ключевые слова: художественное образование, неформальное художественное образование, литературное, музыкальное, изобразительное, хореографическое, театральное искусства.

Nataliya Sulaieva

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF DEVELOPMENT OF ART EDUCATION IN UKRAINE

The article presents the results of research of development of national art education with the usage of new approaches in the context of distinction and introduction of concepts of «formal» and «informal» education to scientific circulation. It is proved that informal and formal art education in Ukrainian cultural space has been observed since ancient times. It is emphasized that features of informality of art education are primary; education acquires formality after the occurrence of the state educational institutions. Development of art education in Ukraine, taking into account the interdependence and interaction of its informal and formal features is researched in accordance with three periods and the corresponding stages distinguished by the author:

• *the first period – from ancient times to the middle of the 18th century unites five stages: ancient times – the time of ancient Slavs (the third millennium BC – the ninth millennium AD); period of Kyiv Rus (the 9th century – the middle of the 13th century), when the art education was of an informal nature; the second half of the 13th century – the first half of the 15th century; middle of the 15th century – the first half of the 16th century; middle of the 16th century – the first half of the 18th century XVIII – stages are characterized by dominance of informal features over formal ones;*

• *the second period – from middle of the 18th century to era of Independence – 1991 – includes two stages from middle of 18th century – to the twenties of the 20th century; from the twenties of the 20th century to era of Independence – 1991, when informal and formal art education coexisted simultaneously;*

• *the third period (1991 to present) is marked by the birth of the actual informal art education in Ukraine.*

Keywords: art education, non-formal art education, literature, music, fine arts, choreographic art, theater.

Одержано 02.06.2014 р.